

Kovács Flóra: *Új könyved, az Egyszólamú kánon? (tanulmányok, kritikák. Budapest, Gondolat Kiadó, 2012) már nyitásban az irodalomról való beszéd lehetőségeit vizsgálja; azt a módszert tárod fel, mutatod be, amely arra a kérdésre összpontosít, hogyan lehet az irodalmi korpuszhoz érni oly módon, hogy a referenciákat, a társadalmi berendezkedést, az adott kulturális beágyazottságot érintve, tudva, az irodalmi mű, annak egysége kiemelt pozícióban maradjon számunkra. Erről sok kérdést is teszel fel. A kötet egyik legszimpatikusabb vonása, úgy vélem, a kérdés, a gondolkodás, gondolkodtatás. A módszer megtalálásában a középutat tartod járhatónak? Mennyiben gondold ezt a módszert állandóan alakulóban lévőnek?*

Boka László: A kérdés alapelv. Ez talán már a címbeli kérdőjelből, a kérdő attitűdből is érezhető. Gondolkodtatás végső sorban, s szükségszerű újraértés is. Folyamat, valóban, ahogyan mondom. Nem hiszem ugyanis, hogy biztos, stabil középut lenne az irodalomértésünkben. Amolyan függőhíd ez is, ha képletesen kellene leírnom. Nem egy vasbeton szerkezet, változtathatatlan, kibillenthetetlen valami, de persze egyfajta eszmény ugyanakkor, melyre célként kellene tekinteni. A középutra, a középben állásra erőfeszítések árán kell törekedni, megszenvedni járulékos hozamait, magányát is, ha szükséges. Mint egy újra és újra megküzdendő állapotra érdemes az ilyen, végső sorban úton levésre tekinteni, az elfoglaltságoktól – például ideológiai, aktuálpolitikai elfoglaltságoktól – mentesen, már amennyire lehet. Olykor a személyes opciókat is zárójelezve, elfogadva a pluralitásnak a különböző irodalomértéseket formáló, legitimáló jegyeit. Ez azt jelenti, hogy az értekezőnek szembe kell néznie történeti tapasztalatokkal és saját elképzeléseivel, illetve a módszerek tekintetében azok folyamatos felülírásával is. Könnyen elbillen ugyanis az ember egyik vagy másik oldalra, egyensúlyoznia is kell. Ezért szükséges az irodalomtörténésznek önmagát is állandóan kérdegetnie, korábbi álláspontját is olykor felülvizsgálnia, megkérdőjeleznie.

Filep Tamás Gusztáv: *A magam részéről megtaláltam könyved kulcsát – csak nem éppen ebben a most tárgyalandó kötetedben, hanem már az előzőben: A befogadás rétegei (tanulmányok és kritikák. Kolozsvár, Komp-Press. Korunk Baráti Társaság, 2004) előszavában. Ezt írod ott, a hatodik oldalon: „Tanulmányok és kritikák gyűjteménye ez a könyv. Intelligere és applicare, elmélet és alkalmazás, némileg tehát gyakorlat is, bár az átfedések bizonyára nyomatékosan elő-előbukkannak. Mindkettőt meghatározza, körülszabja a szkepszis, a termékeny kétely, és a termékeny vágy, amely többre értékeli a jó kérdésfelvetést, mint a közhelyszerű, de biztos választ. Ilyen gondolatmenetek vezérlik az alábbi válogatást. Ezért nem is akar megnyugodni adott értelmezésekben, annak a paradox állapotnak a tudatában, hogy sejtí, és talán vallja is, mégiscsak biztos tudást, értést, megértést és átfogó értelmezést remél, miközben ő maga tagadja ezek biztos, átlátható létét. Mint minden értelmezés, megfoghatót, értéket, és sohasem változót keres, miközben mindennek terhet folyton igyekszik levetni magáról. Mint ami lezárná, vagy szűkítené szemlélődése körét.” Az ilyen értelmezés nem a hagyomány viszonylagosítását célozza; ellenkezőleg, az én fölfogásomban ’szolgálat’, akár – fagyjon meg a levegő! –: még ’népszolgálat’ is – persze nem a mai ideológiák szerinti fölfogásban. Ráadásul gyakran közvetlenül éppen azoknak a szerzőknek és műveknek az érdekében, akiket és amelyeket éppen bíralsz. Kiindulópontja az lehet, hogy mi, az én generációm, de részben még a tiéd is, átéljük, részben megszenvedtük azt a közeget, amelynek kérdéseire a nyolcvanas évek erdélyi irodalma válaszolni próbált, azonosítottuk a jelentéseket, tudtuk, hogy akkor, megírása-megjelenése idején a szöveg miről szólt. Viszont a korabeli olvasat a korrallal együtt – illetve bizonyos fáziskéséssel – elvész. S ha jól értem: azt akarod, hogy a szövegben más korok embere is megtalálja-megtalálhassa a magát, azaz újabb rétegeire szeretnéd fölhívni a figyelmet. Ez aligha kérdés, de reflektálhatnál rá!*

B. L.: Érdekes a felvetésed, ám jórészt egyetérthetek veled. Hogy szolgálat lenne, ezt sosem gondoltam tételesen, mert jómagam elcsépeltnék és lejáratottnak, legalábbis elkoptatottnak érzem az irodalom bármilyen típusú „deklarált szolgálatát”, akár marxista, akár népi vagy bármilyen irányú szolgálóelvűségét, s nyílt kollektivitásezményét. De a történetiség kérdése, vagyis, hogy egy bizonyos jelentés ne terhelje, ne sajátítsa ki az adott művet, az nagyon fontos. Ez valóban feltétele annak, hogy a szövegben más korok embere is megtalálja-megtalálhassa a magát, az ő személyes és egyéni világának megfelelően, újabb lehetséges jelentésrétegeket is konstruktívan megjelenítve. Ez nem jelenti azt, hogy bizonyos korábbi értelmezéseket zárójelezni kellene, hiszen tény, hogy az aktualizálás, az új „rétegek” felfedezése nem jelenthet teljességében referencializálhatatlanságot, hanem éppen fordítva. Az új könyv bevezetőjének talán már második mondata ezt a tényt szögezi le. Azt tudniillik, hogy a szerzői intenció és az életrajzi vagy történelmi referenciák rögzült, későpozitivistá reflexeitől távolodva sem mondhatunk le végképp a művek érték- és érdekpozícióinak összetett kialakulási folyamatáról, pontosabban ezek vizsgálatáról, tehát a mögöttük lévő társadalmi kontextus háttéréről és az olvasatokat is befolyásoló hatástörténeti folyamatokról. A szakember számára mindez – bár a középut választása egyáltalán nem jelenti még annak biztos elérését is – csak az arányok és hangsúlyok árnyalt és összehasonlító elhelyezésében számíthat valós sikerre. Ami viszont a közönséget, az olvasókat illeti, itt az új kontextualizációt mondhatnám inkább elsődlegesnek és produktívnak, s ebben a szükséges újraolvashatóságot is értem. Minden lezártásgtól, eleve megfajzottásgtól és ilyen értelmű egyszólamúságtól mentesen.

Említetted az értékmentést is, mint szándékot: ez viszonylag egyértelmű, remélem legalábbis, vagyis az a szándék, hogy ’bizonyos tudások’ s életművek ne vesszenek el egy korrallal együtt, mely felületes értékítéletekben sajnos bővelkedik minden oldalról, s ezáltal félő, hogy maguk az alkotások is, csupán mint e korszak ’termékei’, sok esetben ideológiai felhangok kapcsán veszejtetnek majd el...

F. T. G.: *Erre visszatérek majd, de marad itt egy lényeges, számomra megoldatlan probléma. Az, hogy a „hivatásos” olvasó olvasata mindig egyedi: döntően más, mint a „nem hivatásosé”. Neked ugyanis ahhoz, hogy a szöveg időálló voltát bizonyítsd, alternatív jelentéseket kell feltételezned és találnod a műben. Ez ellentétes, összeegyeztethetetlen az „olvasó” szempontjaival: ő a változó korokban, de mindig egy adott helyzetben mindig csak egy jelentést keres. Nem fenyegeti-e az értelmezőt az agyonrelativizálás veszélye?*

B. L.: Nyilván fenyegeti, de egy mű idézőjeles nagysága nem ettől lesz maradandó. Nem ettől válik, hogy úgy mondjam, hatásában hosszú életűvé és válaszaiban érvényessé. Azt is mondhatnám, a megújítani képes darabok nem történeti előzményeikkel jelennek meg az új és újabb olvasóközönség előtt, ez a klasszikusok esetében sincs jó esetben így. Én nem alternatív jelentéseket keresek, de abban egyetértünk, hogy a különböző időbeli fázisok és stílusok valóban csak a szakmabeliek, tehát az irodalomtörténészek számára – vagy ahogyan Assmann mondja egy helyen, „az ásatást végző régész és az adatokat összeszedegető levéltáros” számára – válnak újra láthatóvá, akiknek pillantása előtt lehetővé válik az „egymásra következettek egymás melletti jelenléte”. Legalább ennyire hangsúlyos azonban az is, s szintén Assmannra hivatkozhatok, hogy a kollektív emlékezetnem *akkumulál*, hanem mindig a jelenből kiindulva *rekonstruál*. Én mindemellett a professzionális interpretációkat is olyan, irodalomszociológiailag is releváns kontextusnak ítélem, mely történetiségében meghatározta például azt a kort, az arról való tudásunkat, melyben születtek, vagy melyről szóltak. Ez a kettősség legtöbbször észrevétlenül ivódik be az olvasatokba. Ezért is 'agyonrelativizálni', hogy úgy mondjam, nem lehet, ennél kulturálisán sokkalta kötöttebbek vagyunk.

F. T. G.: *Álljunk meg egy pillanatra a referencialitás problémájánál. Gyanítom: ha benne élünk a történeti folyamatban, csak referenciális olvasat lehetséges, még ha nem is tudatosítjuk ezt; vonatkozik ez arra az olvasatra is, amely tagadja a referencialitást vagy küzd ellene. Egy következő történelmi szakaszban elővett régi könyv új olvasatára is érvényes ez; valami mindig aktualitást kell, hogy adjon a szövegnek. Tömegeket megszólítani akaró szöveg olvasata nem is lehet csak esztétikai meghatározottságú; milliók olvasnak anélkül, hogy esztétikai kategóriákban gondolkodnának. Nem kelti-e a hozzád hasonló 'hivatásos értelmező' azt a látszatot, mintha az utókor olvasata független lehetne az előolvasottságtól s a napi szempontoktól? S az író sem gondolkodik másban. Camus életművének része a Párizs német megszállásának éveiről szóló hangjáték, mint ahogy a magyar 1956-ról írt kiáltványszerű szövege is, benne a szigorú ítélettel a nyugati társadalmak közönyéről. Új esztétikák hazai érvényre juttatásával nem ezt a(z olvasói) közönyt akarjuk-e kötelező érvénnyel meghonosítani?*

B. L.: Én a kisajátító olvasatok ellen beszélek csupán. Látni kell, hogy ma is, ha valamit színpadra állítanak – mondjuk manapság a Nemzetiben –, annak lehet számos áthallása, közönségsikere, nem feltétlenül aktuálpolitikai indíttatású, bár az is. Elég, ha csupán két direktor – egy leköszönő és egy helyét még el nem foglaló – „üzenet” így egymásnak az alkotó egyén szabadságáról, kiszolgáltatottságáról és szükségyszerű torzulásáról, a művészet paradox létéről a hatalom árnyékában. De az értő olvasó (esetünkben néző) ezzel nyilván tisztában van, számára ez egy 'hasznos' referencia, ismert kontextus. Érti, érzi, átéli. De azt is tudja, hogy maga a színre vitt darab – s ezért hozom a színházi példát – már eleve egy értelmezés, egy rendezői változat. Aktualizálás, új kontextualizáció. Az eredeti mű, mely alapjául szolgált, nyilván semmiféle itthoni, aktuálpolitikai felhangokkal nem bírhatott keletkezése korában, legfeljebb olyan általános kérdéseket feszegetett, hogy például az egyén milyen alternatívákkal áll szemben, mennyire kiszolgáltatott, milyen poklokot kell megjárnia, mennyiben lehet felemelkednie vagy elkerülhetetlenül elbuknia, stb. Ennek (rendezői, értelmezői) aktualizálása teszi, teheti nagygyá, még pontosabban az a tulajdonsága – tehát magának a műnek –, hogy új és új értelmezéssíkokat, új olvasatokat kaphat. Nyitott, ahogyan Eco írja, s e belső potenciállal minden kornak nyújthat valami kibányászni valót, az örök igazságokon túl természetesen a mai életünkre, kusza élethelyzeteinkre is alkalmazva. Nem lezárt tehát. Ha az lenne, egyetlen olvasattal, értelmezéssel bírna csupán, megfejtett lenne.

Ez tehát az egyik oldal. (Most nem térek ki arra az amúgy szomorú evidenciára, hogy a nyílt aktuálpolitikai viták és az ebből adódó értelmezői kisajátítások, bármilyen oldalról, elrettenthetik, bizonyos fokig fölé is nőhetnek a szakmaibb értelmezési szándékoknak.) A másik nyilván az, hogy az értelmezéseken túl egyetlen ember, vagy egy szűk csoport *értéktétele* egy mű vagy darab során sohasem elegendő, nem mérvadó, s önmagában még semmit nem tesz a mű megőrzése érdekében mindaddig, amíg ez az ítélet nem bizonyos intézményes keretben történik. Maga az átmeneti siker sem elég, olyan ez, mint a divat, csupán rövidtávon, mint lehetőség fontos a kanonizáció szempontjából, annak első fokaként, belépésre jogosítva az alkotást valami rangot adó korpusz, elfogadott elv vagy hivatkozási alap, gyűjtőfogalom felé, mely természeténél fogva kusza, sokkal összetettebb mechanizmusok működtetik, s képes a hagyományképünket is felnyitni és újraformálni. A kánoniség, hogy mégiscsak a kiindulóponthoz és a könyvet koordináló teoretikus egységhez térjek vissza, alapvetően maradandóságot feltételez, hosszú távú értékeket, ergo általánosabb elfogadottságot, s a kettő közt szükségyszerűen érvényes legitimációt, intézményes rangot. Az, hogy az utókor olvasata független lehetne az előolvasottságtól, s a hagyománytól – óriási tévedés természetesen. Te használtad (éppen az előző generációkkal kapcsolatosan) a „közeg” szót. Az a kontextus nem zárójelezhető, amiben a mű született és elsődlegesen hatott, még ha olykor óvakodni is kell tőle, én így értem a referenciát is. Ez megtermékenyítő, fontos olvasat, de nem lehet kisajátító! Eszemben sincs a hagyományt – ahogyan mondtad – ezáltal 'viszonylagosítani', de azt is látni kell, hogy a hagyományképünk mindig konstruált, bizonyos fokig épített, s újjáépített is.

K. F.: *A kánonok kérdéskörén túl vagy ezek kapcsán a komparatistika és a művelődéstudomány határait is rákérdezel. Mennyiben lehet szerinted éles határvonalakat vonni közöttük?*

B. L.: A művelődéstudománynak, mai állapotában, nincsenek még jól körülhatárolt, tiszta területei. Amalgámszerű alakzat, melyben láthatóan hasznosulnak fontos, korábban a komparatistikában is érvényesített elvek. Írom is, hogy a korábbi szakterületi kereteket meghaladva a művelődéstudomány a kulturális antropológiai kutatások, a posztstrukturalizmus és az összehasonlító irodalomtudomány eredményeit kívánja jól láthatóan hasznosítani. Egyfajta szupertudományként, de nem tudjuk még, milyen sikerrel. Én különben a szövegszerűségtől való távolodást nevezem meg, mint egyik határozott veszélyforrást, de lehet persze, hogy ez csak az irodalomtudós aggodalma, az irodalomértést féltők túlzott szirénhangjaival. Nem lehet kétséges manapság ugyanis, hogy a textusok kulturális fenoménként is figyelemre méltó jelentőségűek, de úgy vélem, fordítva már árnyaltabb azért a helyzet: az irodalmár mégiscsak elsődlegesen szövegekkel és nem parttalan, olykor áltudományos kérdésekkel és jelenségekkel kellene, hogy foglalkozzék. A szövegtudománynak a kultúratudomány irányába történő mai tágulása mindenesetre olyan elmozdulást jelez, mely egyszerre jelenthet kísértést

és akadályt is, egyszerre szab új kereteket s lépi határozottan át (sokak számára vonzóan, sokak számára a leegyszerűsítés komoly veszélyeivel) a korábbi átfogó és koherens elgondolásokat.

K. F.: *A kötet talán legfontosabb pillére az „erdélyi magyar irodalomhoz” kötődik. Hogyan tudunk attól megmentődni szerinted, hogy már magában e korpusz megnevezésében ne az elválasztás emelkedjen ki, ám mégis képesek legyünk beszélni róla úgy, hogy ne (csak) a regionális jegyekre vagy az általad említett „referenciákra” essen erős hangsúly?*

B. L.: Nehezen. Történetiségét tekintve nem lehet jelzők nélkül foglalkozni e kérdéssel, de ott is, akkor is célszerű a terminológiákra figyelni, s jól elhatárolni, mikor, mit, miért nevezek így vagy úgy. Mikor nevezem erdélyinek, s miért, mikortól romániaiának, s megint újra mikortól erdélyinek. Vagy sokkalta inkább kisebbséginek, határon túlinak, esetleg regionálisnak, mostanság 'külhonnak'. Bár ezek is olyan jelzők, amelyekre a szakmabelinek kell elsődlegesen figyelnie, egy átlagos olvasó aligha bajlódik ilyenekkel, jórészt ugyanazt érti rajtuk, sajnos, ahogyan szomorúan elfogadottá vált a köznyelvben a végtelenül helytelen 'anyaország' fogalma, szóhasználat is, mikor ilyen magyar vonatkozásban egész egyszerűen nincs! Erről éppen Filep Tamás írt egy régebbi remek tanulmányában, sajnos viszonylag kevés visszhanggal, igaz, azóta hallottam profi politikust is, például Duray Miklóst, aki egy televíziós műsorban ki is kérte magának a megnevezést, jogosan, hiszen a Kárpát-medencei magyarság nem kolonizáció vagy gyarmatosítás útján jött létre. Nincs tehát anyaország, s anyanemzet sincs. Egy nemzet van, s bizonyos fokig tagolt, de nyelvben egyetlen magyar irodalom. Az elválasztás folyamatos hangsúlyozása természetesen, paradoxonja éppen abban áll, hogy olykor mégis megkerülhetetlen. 1990 után a legtöbb erdélyi magyar író egész egyszerűen magyar író akart lenni. Nem célszerű tehát egy történelmi korszakon, kusza kényszerhelyzeteken túllépően bármilyen regionális irodalmakról mint a magyar irodalom különálló egységeiről beszélni. Félreértés ne essék, nem azt állítom, hogy manapság nem létezne regionális irodalom. Ilyen formában akár „szegedi” is. Miért is ne?! Csupán azt, hogy önálló erdélyi vagy romániai magyar irodalom sohasem létezett. Nem is létezhetett, sem intézményeiben, sem magát fenntartani tudó egyéb fórumaiban. Ez egy csapdahelyzet volt a kezdetektől, melyben a trianoni trauma következtében kényszerűen éppúgy egy sajátos, tehát „helyi” identitás és hagyománykeresés, hagyományteremtés figyelhető meg, afféle, a történelmi kataklizmákra adott segélykiáltásként, ahogyan a sajátos arculatot erősítette az a hazug, kezdetben az internacionálé gondolatára építő, de érveiben a magyarországitól különböző, tehát vele nem azonos jegyek előhívását sürgető, s fokozatosan az interbellikus időszak gyermekbetegségeiből felnövő, attól megszabaduló, nagykorúsodó, s így önállóvá fejlődő irodalmat propagáló hivatalos romániai diszkurzus is '45 után. Más-más irányból, de alapvetően mindkét esetben az hangsúlyozódott, hogy történelmi kényszerűségek vagy szükségszerűségek okán, de itt nem csupán színeiben, hangjaiban olykor természetszerűleg más, hanem eleve, visszamenőlegesen is kimutathatóan mindig is különböző lelkiület s irodalom uralkodott. Összetett évtizedekről beszélünk, sohasem fekete-fehér képletekről, erős indokokról és indokoltságokról, s persze minőségi különbségekről is a korszakokat illetően, melyeket történetiségükben érdemes vizsgálnunk, s reményeim szerint a kötet tanulmányai bőven reflektálnak ezekre. E korpusz határait, ahogyan mondod, nem lehetett sohasem irodalomesztétikai szempontból, de még politikailag sem mindig határozottan körülírni. A róla szóló beszédek, amennyiben ezt egységében akarták átfogni, leírni, feldolgozni, mindig azokba a kényszerű korlátokba ütköztek, melyek nemcsak hogy nem tisztázták kellően a terminológiákat, hanem az egyik legnagyobb veszélyforrásuk is éppen abból adódott, hogy homogén területekhez akarták mérni az irodalmat, s ebből adódóan egysíkúan kategorizáltak.

F. T. G.: *Te is írsz a könyvedben arról, amivel korábban Láng Gusztáv is foglalkozott, hogy a Nyugat nem szentelt nagy teret a korabeli erdélyi irodalomnak, mintha nem vette volna elég komolyan, vagy nem értékelte volna sokra az erdélyi eredményeket. Ez több kérdést is diktál: Egyedüli mérce volna a Nyugat? Vagy van-e a korabeli Magyarországon más, biztos értékjelölő fóruma a romániai magyar irodalomnak? Ráadásul a Nyugatnak ezt az állítólagos „animozitását” a magam részéről túldimenzionálnak tartom; mintha elvinek tekintenénk olyan jelenségeket, amelyek a közvetlen gyakorlatból erednek. Fogadjuk el kiindulásként azt, ami – bár nem egészen pontosan – a közvélekedésben él: hogy aNyugat és Tormay Cecile Napkelet című folyóirat szemben álltak egymással. ANapkelet rögtön teret adott az erdélyi szerzőknek. A Tormay-folyóirat esztétika-mérceje alacsonyabb volt, így tudjuk. Van azonban itt néhány kiegészítő szempont: 1. A Nyugat sok vezető kritikus és esszéírója az „ellenlábás” lapban is publikál: Szerb Antal, Halász Gábor, Joó Tibor például. 2. A Napkelet erdélyi álláspontját két par excellence „nyugatos”: Kuncz Aladár és részben Laczkó Géza alapozza meg. A folyóirat indulása idején úgy látszik, hogy ők lesznek a Napkelet szerkesztői (emiatt aztán kételyeink lehetnek: valóban eleve olyan mélyek voltak-e a két folyóirat ellentétei?), Kuncz rendeli meg az első erdélyi kéziratokat (még hozzá nem konzervatív, hanem például polgári radikális szerzőktől, így Molter Károlytól és Olosz Lajostól [is]), s néhány ott megjelent írásával azt a kánont alapozza meg, amit Erdélyben véglegesített, s amit örököltünk. 3. Miért közölte volna a Nyugat(is) folytonosan azokat az erdélyi szerzőket, akik ott lehettek a Napkelet bármelyik számában. 4. Babits állítólag nem becsülte sokra Reményik Sándor költészetét. Kétlem: Írók két háború között című, a korszak magyar irodalmáról szóló legfontosabb írásait tartalmazó kötetébe bevette Reményikről szóló esszéjét. Ugyanott szerepel például a Tamási Áronról, Kuncz Aladáról és az Erdélyi csillagok című könyvről szóló írása, amelyben nagyra értékeli az erdélyi eszmetörténeti hagyományt – és az ahhoz való visszatérést. (Az utóbbi könyvben többek között Balázs Ferenc, Kós Károly, Tamási Áron, Lakatos Imre, Tavaszy Sándor, Járosi Andor, Reményik Sándor idézi az erdélyi szellemi elődöket.) Az erdélyiek jelenléte ebben a fontos Babits-könyvben nem elhanyagolható tehát. 5. Maga Babits szó szerint tiltakozik az említett könyvben az ellen, hogy Erdéllyel szemben előítéletei volnának. 6. Végezetül ő maga sem volt tévedhetetlen. Főlemlegeti, hogy a Stradivari (az írói pályáját Erdélyben kezdő Szántó György regénye) több példányban fogyott Budapesten, „mint a legjobb magyarországi könyvek nemtudomén hány százaléka együttvéve”, de „A tömegek közt még a ponyva is bizonyos hivatást teljesíthet”. Ez a „szarva közt a tőgyit” esete – aStradivariugyanis nem ponyvaregény.*

B. L.: Huh, rengeteget kérdezel, s mind csupa fontos is... – A Nyugat, s Babits sokra értékelte a helikoni írókat, s általában az erdélyi szerzőket. (Most arra nem térnék ki, hogy aNapkelet természetesen nem minden erdélyi szerzőnek adott teret, s arra sem, mennyire nem csak az Erdélyi Helikon és Kuncz-féle 1928-ban megfogalmazott 'listakánon'

jelentette ezt a gyűjtőfogalmat.) De Babits pontosan látta, hogy hol lehet a cezúra az általa képviselt – egyszerűen szólva – esztétikai értékrend és a történelem diktálta szükségszerűségek (pl. a képviseletelvű irodalom erősebb erdélyi hangsúlyai, vagy a kezdetekben egyszerű elszigeteltségből adódó belső piaci sikerek és a korábbi európai mérce) között. Babits véleményét, miszerint kikéri magának, hogy neki magával Erdéllyel szemben lennének előítéletei, én is idézem (ő csupán irodalmi folyamatokról, s azok veszélyeiről írt), ahogyan azt is szóvá teszem, hogy pontosan látta a húszas évek végére, hogy a folyamatoknak mik lehetnek azon fonákaságai, amik nem férnek bele saját, kristálytisztá esztétikum- és minőségelvű elképzeléseibe a következetesen képviselt egységes és osztatlan magyar irodalmat tekintve. Ez utóbbit jórészt Kuncz és megszorításokkal Makkai is így látta. A *Nyugat* szerkesztői sem voltak tévedhetetlenek persze: amellett, hogy a *Helikont* én igen sok tekintetben a *Nyugat* oldalágának tekintem, érthetetlen, hogy például Dsida Jenő zseniális költészete sem fért be az így értett 'nyugatos', kánoni szerzők közé. De a legfontosabb itt azt említenünk, hogy más volt a húszas évek legelejének, s más a harmincas évek végének irodalmi – s közéleti – hangulata. A Végváriként óriási népszerűsége szert tevő Reményiket Kosztolányi is dicsérte, abban a sokkban, amit Trianon jelentett, azt hiszem, számos nyugatos szerző tökéletesen azonosult is vele. Babitsnak viszont fenntartásai voltak az ilyen típusú irodalommal később is, mint minden könnyen szerzett dicsőséggel, mert egyfelől divatjelenség, ha tragikumában is, tehát ideiglenes, és másfelől – megint csak – *közegfüggő*, mely bizonyos szerzők esetében olcsó sikert is biztosított. Írom is, s Láng Gusztávot vele egyetértve idézem, hogy Reményiket (aki maga is elfordult később a Végvári-versektől, azok hangnemétől, s a tagadás verseit követően, hogy úgy mondjam, az igenlés verseit írja már az *Atlantisz harangoz* című, 1925-ös kötetében is) 'csak' 1937-ben (s majd ismét 1940-ben) ismerik el, ha a Baumgarten-díjat nézem, nem véletlenül, alapvetően más történelmi időben és „lélekállapotban”. Ennek a kontextusnak és az időfaktornak óriási a szerepe. A *Napkeletre* vonatkozóan ugyanezt érvényesíteném: a két folyóirat elvei, a kezdeti években, 1923 körül szerintem sem voltak még homlokegyenest ellentétesek. De egészen más volt a helyzet mondjuk 1928 körül, mikor már az *Erdélyi Helikon* is elindul, s Kuncz híres tanulmánya igazi listakánonját adja az erdélyi szerzőknek, s megint más a harmincas évek végére. Az általam említett babitsi kifogások lényegi formába öntése az előbbi dátumhoz kötődik, szóval itt is az időfaktor a döntő! S ha már szóba hoztad, érdemes lehet megemlíteni, hogy létezett Kolozsvárt is egy *Napkelet* című, kéthetente megjelenő lap – igaz, rövid életű, mert 1922-ben megszűnt – tehát éppen a budapesti „társá” indulása előtt. A kolozsvári lap jelentősége többek közt abban állt, hogy szerkesztői (főleg Ligeti és Szentimrei) teret biztosítottak az akkori erdélyi szerzők közül minden érdemleges tehetségnek, s megnyitották a lap hasábjait az avantgardista szerzők számára is.

Végül: a francia posztstrukturalizmus minimum Roland Barthes óta egy olyan értelmezési módra tett (alapvetően a kritikáirásban, de az irodalomtörténetben is) javaslatot, mely kiszabadul a szerző vagy környezete bénító tekintélye alól, s a különböző forrású szövegek összjátékából merítve, alkotó módon hoz létre jelentéseket. Az erdélyi szerzők esetében azt gondolom, hogy az írói autoritás és a tágan értett 'hely szelleme' mindig erős volt és maradt, annak minden többletjelentésével, sokkal erősebb, mint a legtöbb magyarországi szerző esetében. Ezt már Babitsék, Schöpfliné, Szerb Antalék is így látták. A „hivatás teljesítése”, a fel-adatelv becslendő a korban, az eszméken és hangoztatott elveken túl ugyanakkor az irodalmi provincializmus veszélye (mellyel óhatatlanul számolnia kellett a kisebbségbe jutott erdélyi magyarságnak – nemcsak Erdélyben, hanem mindenütt, vagy talán Erdélyben még a legkevésbé) a decentralizáció kényszerű folyamatában furcsa fogalmi képleteket juttatott olykor felszínre. Ezek egy része évtizedről évtizedre átalakulva ugyan, de újra és újra feltűnt. Vallasek Júlia ezt szépen körüljárja, megírja az 1940–44 közti korszakról, tehát még a „visszatért” időkben is kimutatva. Kuncz a húszas évek végét követően ugyanis azt írja, hogy a kisebbség „irodalmában és művészetében maga az egyetemesség” kell hogy legyen, s ez az elv főként Makkai Sándor értekezéseiben is folyamatosan jelen van és hat. Ő az egyetemességhez közvetlenül kapcsolódó kategóriaként a regionálist, a sajátosat, s nem a nemzetit nevezi meg. Később átalakulva, de több erdélyi gondolkodónál – politikai oldalaktól függetlenül – vagy éppen a sütői életműben is mély nyomait találjuk mindennek az elképzelésnek.

F. T. G.: Engedjete meg egy hosszabb idézetet: „Sípos: Varázssíp lett kezemben a bot, a világot válthattam volna meg, de alkudni mertem a jóra, akár orgyilkosok vagy rimák a bűnre. Eladó a mennyország? Mi az ára? Rakják be a tarisznyámba. Aranyat ígértek, és botorul meg is örvendtem neki. Aki ígéretében megfogytokozik, átok rája. Rajtam az átok, az arany átka, az csábította a hatalmasakat ellenem a gonoszra, rajtam az átok, ostobán.”

Könyvedben nagy teret kap Sütő András 1970-es, 1980-as évekbeli drámaírói munkássága; értékek mellett többek között egy erdélyi írói magatartásmodellt is vizsgálod, vitába szállva általad – mondjuk így – mítoszszerűnek, de legalábbis kultikusnak tartott értelmezésekkel. Vitatod a Sütő-teljesítménynek az akkori erdélyi munkák fölél, a mértéktelen magasságokba való magyarországi emelésének jogosságát. De talán nem jogosulatlan az a megállapítás, hogy az egyes kiemelt életművek körüli viták eleve eltakarják az előzményeket, amelyek szerintem nélkülözhetetlenek volnának a csúcsteljesítmények pontosabb értelmezéséhez is. S nem foglalkozol kellő mértékben azzal, hogy például a híres Sütő-trilógia nem légtüres térben született, még a magatartásmodell szempontjából sem. A fenti rövid idézet Csávossy György Patkánysíp című darabjából származik, amelyet 1973-ban bemutattak. Folyóiratban 1970-ben jelent meg, könyvben viszont csak jóval a forradalom után (ilyen egyszerű tényezők is befolyásolják a recepciót – erre te is reflektálsz –, s ennek következtében az esztétikorténeti folyamatok föltárását: ami nem olvasható könyvben, arról alig beszélünk). Azért is érdekes ez a hamelni patkányinvázió mondját (az erdélyi szászok eredetmondóját) földolgozó darab, mert az alkotó értelmiségi felelősségét már évekkel Sütő(ék) előtt fölveti, ráadásul nem a diktatúra szakaszában, hanem Ceaușescu uralkodásának kezdetén, az „ereszd meg” periódusban, amikor az író (és hőse) még nem egy velejéig gonosz (és annak is látszó), csak éppen egy praktikus, pragmatikus hatalommal szembesül. De voltak még modern drámaírói értékek abban a korszakban, Páskándi Géza történelmi drámái mellett abszurdoidjai a hatalomnak alávetett emberről, Kányádi Sándor színdarabja a megfigyelésről, lehallgatásról, vagy mondjuk Kincses Elemér részben bemutatott, de könyvben szintén csak húsz-harminc év múlva olvasható színdarabjai. Érdemes-e ezek ismerete, földolgozása, értelmezése nélkül olyan vitákat folytatni, mint amelyek Sütő kapcsán alakultak ki?

B. L.: Az elejére reflektálnék előbb. Az előzmények egy történeti vizsgálatban egyszerűen elengedhetetlenek. Persze hogy nem légüres térben születtek a darabok, s nem is akármilyen előzményekkel, indokokkal, s az sem lényegtelen, hogy milyen társadalmi körülmények közt láthattak napvilágot, ha ugyan... Páskándit, Kányádit, Székely Jánost én is többször említtem abban a tanulmányban, mely az erdélyi történelmi dráma nagy időszakát egyetlen évszám kapcsán szemlézi. Másfelől én nem törekedtem ebben a könyvemben a legkevésbé sem átfogó és kimerítő, mindenre választ adó irodalomtörténeti összegzésre. Az írások nem is így születtek. Egy csoportba válogattam őket, nyilván tudatosan, többségük korábban született, de ettől még persze számtalan feltáratlan aspektus van, számtalan részprobléma vár kutatásra, amivel bíbelődni kell s érdemes. A *Patkánysíp* értékes és felfedezésre váró darab. Az, hogy saját korában népszerű vagy bizonyos fokig sikeres volt, még akkor sem volt túl sokat jelentő, mert egy-egy folyóirat-publikáció akkor sem ért fel a kötetben, kötetekben, válogatásokban való megjelenéssel, s kevesek voltak olyan szerencsések, hogy drámaik folyóirat-beli megjelenése évében vagy már a következő évben színpadon is játsszák azokat, mi több, itt is, ott is, tehát Magyarországon is – ahogyan az említett Sütő-trilógia minden egyes darabjának premierje Magyarországon volt! –, s kötetben is mindjárt megjelenhetett. Ez az egyéni teljesítményen túl a korbeli hatalmi gépezet tekintve egyáltalán nem volt olyan egyszerű, mint amennyire mostanság látszik. 1970 és 1974 közt azonban rengeteg minden történt Romániában és a román politikában, a magyarságot és irodalmát tekintve többségében szomorú dolgok, s ha csupán a szerzői témaválasztásokat nézzük, ez akkor is szembeötlő. Az alkotó értelmiségi és a hatalom problematikája a valóságban és a színpadon megjelenítve az egész korszakot nézve ezért meghatározó és elsődleges... Sütő (aki a kulturális agitatív szellem minden tételét nemzetgyűlési képviselőként is közelről ismerhette) drámatrilógiájának megszületésekor már egyértelművé vált és kiteljesedett Romániában a hatalmi önkény, s erőteljesebbé lett a hatalomhoz (is) kötődő értelmiségiek belső morális vívódása. Kényszerpályák és börtönök, illetve megalkuvások és önként vállalt, szegyenletes dicsőségek is övezik sok esetben ezeket, melyek paradox módon mégis sokszor ugyanoda, az egyéni és kollektív szabadság tragikus felszámolásához vezettek.

A másik fontos dolog, amit említettél is, hogy én sohasem a sütői szépírói teljesítményt, hanem a magyarországi recepcióban bizonyos aspektusokat – például az életmű minden darabját egységesen értékesnek mondó, a legkisebb kritikát is teljességében elképzelhetetlennek tartó attitűdöket –, illetve az életműnek az egyéb erdélyi munkák és életművek fölé, a mértéktelen magasságokba való kultikus emelését említem, mely egyértelműen túllépett '89 előtt és után is az irodalom-esztétikai érveken, s a társadalmi felelősségvállalás felől értékelte és rangsorolta a korszak összes műveit.

Végezetül: hogy érdemes-e olyan vitákat lefolytatni, amelyek 2005 körül zajlottak? Azt gondolom, óvatosan és körültekintően igen, személyeskedésektől óvakodva, de erre ritkán akad példa. Írom is a kötetben vagy utalok rá több helyen, hogy könnyen ugyanannak az elképzelésnek eshetünk áldozatává, mint amit elkerülni igyekszünk, csak egy másik ideológia buktatói kapcsán. Én tudatosan nem vettem részt az ún. Sütő-vitában, bár többen szorgalmazták akkor, hogy szóljak hozzá. Végül egy – a vita szempontjából – semleges fórumon írtam le éppen azt, amire utalsz, hogy az alapos társadalmi háttérvizsgálatok nélkül csak az ideológiáktól szabadulni képtelen totalizmusra törekvésünk egy másik formája mutatkozik meg. Ráadásul az üdvtörténetekhez vagy az alávalóságokhoz reprezentánsokat kereső értelmezői áhítatban és/vagy indulatokban sajnálatos módon ismét csak az alkotói teljesítmény jelentős része sikkad majd el.

F. T. G.: Számomra nem derül ki egyértelműen a könyvből – ezért is jó lenne, ha fölvennéd ezt következő témaid közé –, hogy az erdélyi magyar irodalom magyarországi, s szerinted nem eléggé, vagy nem mindig tárgyyszerű megítélése, mennyiben volt párhuzamos az „otthonival”. Szerintem a korabeli erdélyi irodalmi közvélekedés az volt, hogy Sütő hetvenes-nyolcvanas évekbeli munkássága kiemelkedő, de egyáltalán nem páratlan teljesítmény. Több szempont kívánczik ide; az okok között ott lehetett az is, amit írsz, hogy különösen a hetvenes években egyre-másra születtek az értékek, s ezeket ott ismerték, itt meg nem. Az egyik legfontosabb: tapasztalataim szerint az erdélyi elit nem rajongott kritikátlanul Sütőért. Az egyik megszorítás: én magam persze a kolozsvári irodalmi közélet ismertem, s az köztudott, hogy az értékítéletet efféle szempontok is alakították, mint a Kolozsvár – Marosvásárhely ellentét, amit itt nem tudatosítunk. Másrészt nem érdektelen az sem, hogy ennek sem (vagy nemcsak) esztétikai okai voltak: sokan azért nem kedvelték őt, mert szerintük a műveiben több helyütt „nem mond igazat”; például a szövetkezetesítés, vagy az írók ötvenes évekbeli szerepe kapcsán. (S végtére: ha jól emlékszem, a „jó és az igaz” is esztétikai kategóriák.)

B. L.: Ezeket, mármint a Sütőről mondottakat, sok helyen elmondtam, leírtam már. Egy egész disszertációt is szenteltem neki, igaz, annak több része még publikálatlan, de ez a mostani kötet nem elsődlegesen Sütővel kívánt foglalkozni. Amiket most róla mondtál, azokkal mind egyetértek, s ez nem csak az ötvenes-hatvanas évekre igaz, melyet sztalinista korszakaként ő is, bizonyos halk szólamokkal ugyan, de megtagadott. A hetvenes évek viszont, amire utalsz, kiemelkedően fontos, valóban, előzményeivel együtt. Ezért is nevezem „hosszú hetvenes évtizednek”, mely 1968-tól legalább 1982-ig tart, saját, több tucat elágazásával, vargabetűivel, újrakezdéseivel. Csupán erről az egy, ámbár példaértékűen gazdag évtizedről nem lehet tehát bizonyos összegzésekben centrisztikusan gondolkodni, felfűzni egyetlen folyamatra, ahogyan azt korábban néhányan megpróbálták, hiszen a társadalmi háttérfolyamatok ennél százszorta bonyolultabbak. Az ekkor születő irodalmi alkotások értékelése esetén végképp nem lehetünk tehát kizárólagosak, különben óhatatlanul sematizálni kezdünk. A Vásárhely–Kolozsvár ellentétet helyesen látod, ez nagyon fontos és meghatározó volt a korban, viszont teljességében helyi és történeti értékekre utal, a ma olvasója ezzel nem foglalkozik, nyilván. A történésznek viszont kötelessége, különben nem lesz kritikai s hiteles a munkája. Én emellett éppen az erdélyi irodalomról kialakított magyarországi képre reflektálok folyamatosan, ennek fényében is vizsgálom újra az okokat, melyek ide vagy oda vezettek, s ezek a folyamatok bizony többnyire nem esztétikai normákra épültek. A párhuzamosság a megítélésben, vagyis az erdélyi és a magyarországi recepciót tekintve ritka, de ez nem jelenti azt, hogy valakit, például Sütő Andrást, ne tartottak volna a határ mindkét oldalán sikeresnek és fontos, megbecsült szerzőnek egyidőben, legfeljebb nem ugyanazon okokból! És ez nagyon fontos, ahogyan ide kívánczik persze az is, hogy bizonyos szerzők erős „önkanonizátorok” is, mások kevésbé. Harold Bloom azt mondja az előbbiekről, hogy „strong” szerzők, akik azt is tudták,

mikor, mivel érveljenek, hogyan kontextualizáljanak itt és ott, kint és bent. Sütő mindenképpen ilyen „strong” szerző volt. Mindemellett látni kell azt is, hogy a rendszerváltás előtt Magyarországon bizony a hatalom osztotta ki jószerevével a szerepeket, ki írhat a határon túli magyar irodalomról, s ki nem...

K. F.: *Szilágyi Domokosról is beszél a kötetedben. Az ő esetében is mintha az utóbbi időszakban a társadalmi, történelmi sajátosságok háttérbe szorítanák a költészetre fókuszálást. Ezt emlited is. Mennyire gondold aggasztónak, ha aggasztónak gondold?*

B. L.: Nagyon. Éppen az előbb mondtak kapcsán. Ha valaki így vagy úgy, együttműködött valamely kollektív ideológiát hirdető hatalommal, hatalmi rendszerrel, netán áldozatként elszenvetve azt, művei nem ettől számítanak mostantól elfogultan jóknak, esetleg bűnrozsáknak. Vagyis megítélésüknek sem ettől kellene alapjaiban megváltoznia. Irodalmi életünk egyik legkártékonyabb beidegződése márpedig megkockáztathatóan éppen az, hogy a túl közeli múlt átértékelési kísérletei közepette csak abszolútumokban, s ebből adódó minősítésekben vagyunk képesek gondolkodni.

Az apolitikus költészeteszményével az adott korban következetesen ellenzékieknek mondott Szilágyi Domokos magyarországi ismertsége, tételezett kánoni helye sajnos igencsak visszafogottnak volt mondható: műveit ugyan Magyarországon is kiadták, zsenijét értelmiségi körökben elismerték, de költészetét bemutató összefoglaló tanulmánykötet csupán 1996-ban, majd 2005-ben látott napvilágot. Míg Sütő sok esetben emblemikusnak választott életműve iskolapéldája volt az erdélyi irodalomról kialakított képzetkörök, ráhagyományozott feladatörök és gyakran elvárás szinten is érvényesülő közírói szerepkörök összegző megtestesülésének, addig Szilágyi Domokos egy ezzel homlokegyenest ellentétes előjeli, a közéletiséget zárójelző és alapjaiban individuális irodalomeszme, valamint egy formabontó, bölcséleti poézis legmarkánsabb megtestesítőjének számított. Szisz semmiképp sem szépíthető egyéni múltja, a nemrégiben napvilágra kerültek most tovább árnyalják ezt a helyzetet. Immáron egyértelműen megkérdőjelezhető alkotói szereptelenségének éppen a rendszer adta valós és terhes szerepkörei folytán vált első számú aktorává, azáltal éppen, hogy a tragikusan tökéletes alakításról senki, közvetlen társai vagy barátai sem tudtak.

F. T. G.: *Amondó vagyok, hogy még a mű szempontjából sem mellékes Szilágyi Domokos besúgó tevékenysége. Emlékezzünk Magyarok című, nagyon fontos versére, amelyben igen kritikusan viszonyul a nemzethez. Ez természetesen joga, sőt kötelessége is az alkotó értelmiséginek. Csakhogy az értelmezés szempontjából nem mellékes, más-más megítélést feltételez, hogy az, aki e kritikai szempontokat alkalmazza, közben éppen a maga bőrét viszi-e vásárra (éppen a nemzet kultúrájáért, ahogy ezt Szilágyi Domokosról hittük évtizedekig) vagy másét, akiről éppen feljelentést ír. Varró János életművének kimagasló értéke töredékes memoárja, amelyben tárgyyszerűen leírja, hogyan verték, hogyan alázták meg, mit szenvedtetek el vele a börtönben. Ennek a megnyomorítottságnak a hatása is érzékelhető, talán szövegszinten is kimutatható Varró irodalomkritikusi munkásságában és történelmi regényében is. Az én lelkiismeretem szempontjából Varró pályatörésének higgadt megítélése nem kevésbé fontos, mint a Szilágyi Domokosé. S abban, hogy Varró börtönbe került, eddigi ismereteim szerint Szilágyi Domokosnak is szerepe van.*

B. L.: Meglehet. De ne feledjük, Szilágyi tragikus öngyilkosságát is sokáig csupán a teljes kisebbség pusztulásának víziójaként láttatták: mostantól akkor költészetének reális értékeit is kritikus (szerintem nem túlzóan kritikus) nemzetképéből, vallott eszméiből, netán emberi gyarlóságaiból vezessük le? Számomra elsődlegesen az fontos, hogy amit írt, miként hat, hat-e egyáltalán, s mennyire árnyékolja ezt be egy felületes és előítéletekben burjánzó társadalomkép. Nehéz, de megpróbálom különválasztani a dolgokat. A jó írást, és az olykor gyatra emberi magatartást. Tehetem, mert hiszen nem most szembesülök vele először. Kérdés, hogy mit tesznek majd azok – például a mostani diákok, akár tanítványaim is –, akik eleve e terhes referenciával együtt találkoznak Szisz nevével, költészetével, életművével. Amúgy pedig úgy fogalmaztam az említett „alakításról”, mint pofonról is, ha tetszik, hogy nem a király, hanem mi mindannyian lettünk meztelenek...

F. T. G.: *Könyved utolsó harmada az utolsó években megjelent könyvekről, Kovács András Ferenc, Szilágyi Júlia, Papp Sándor Zsigmond, Kántor Lajos, Miklós Ágnes Kata könyveiről írott kritikákból áll. Ezek a nevek, könyvek lehetnek határkijelölő pontok egy új értékszerkezetben, de a névsor ugyanúgy adódhat a könyvek megjelenési idejének, kritikáírásra vonatkozó felkérésnek, a recenzens adott hangulatának esetlegességeiből is. Mennyire fontosak e művek és nevek?*

B. L.: Számomra fontosak, de nyilván ünneprontó leszek, ha azt mondom, az embert nem csupán felkérések, hanem határidők is sürgetik. Egy ebbe a névsorba illeszkedő név, a Bodor Ádámé sajnos kimaradt, azon egyszerű oknál fogva, hogy nem készültem el időre – mármint a könyv kéziratának megbeszélte, utolsó leadási határidejére – a *Verhovina madarairól* írt kritikával. S persze mindezekén túl minden ilyen tanulmánykötet szükségszerűen válogatás is. Nem akkor jelenik meg, amikor egy könyvreválóval elkészül az ember. S nekem is több feladatom, munkaköröm, többes kutatási területem is van, de a századelő magyar irodalmáról vagy a századfordulós Nagyváradról szóló írásaimat nem helyezhetem az erdélyi magyar irodalmat tárgyaló történeti kitekintések s szociológiai alakzatokat elemző dolgozatok mellé, ahogyan egy komoly irodalomelméleti vagy kritikaelméleti írás mellé sem. A szerzők különben, akiknek műveit a kötet második részében tárgyalom, mind erdélyiek, vagy kötődnek Erdélyhez, a műveikről szóló kritikák viszont nem ezért születtek. Egyszerűen fontos művekről beszélünk. Bizonyos fokig, szemléletem szerint határkijelölők is az egyéni életutakban, de ez leginkább a kritikus egyéni vízióját tükrözi.

K. F.: *Papp Sándor Zsigmond Semmi kis életekcímű kötetét meglehetősen hosszan tárgyalod. E kötet az előző korszak Romániáját és a fordulat éveit jeleníti meg. Nem egy regény született az utóbbi időben erről az időszakról. Milyen mértékben tartod kiemeltnek Papp Sándor Zsigmond regényét?*

B. L.: Fontos prózai művek láttak napvilágot ebben a tematikában, többen, akik a regényről írtak, ezt megemlítik. Hogy az így értett időszak Erdély-regényének, akár Láng Zsoltra, akár Dragomán Györgyre (részben Demény Péterre, Vida Gáborra), vagy akár most Papp Sándor Zsigmondra gondolunk, van-e valamiféle reneszánsza, nem tudom. De azért

írtam az utóbbiról ilyen részletesen, mert remek alkotásnak gondolom, kiváló prózanyelvnek – kissé tartok is a folytatástól, amiről tudom, hogy éppen készül –, s főként, mert nagyon hitelesnek érzem. Azt az összetett időszakot mutatja be plasztikusan – már amennyire egy remek regénytől illet elvárni lehet –, amely meghatározó élménye szerzőjének, ahogyan nekem is, tehát a múlt évszázad kegyetlen, egyszerre szép és tragikus utolsó negyedét. Ha el szeretném helyezni a tematikusan szintén e korszakkal foglalkozó művek sorában, minden hibájával, bizonyos fokú túlírtásával együtt is bátran az élmezőnybe állítom.

K. F.: *Talán az egyik legnehezebb kötet, amelyet tárgyalasz, Kántor Lajos Konglomerát című könyve, amellyel, valljuk be, őszintén meg kell küzdeni. Mennyiben gondolod te ezt nehéz kötetnek?*

B. L.: Huh, nagyon. Ez egy értekező prózai könyv elsődlegesen, bár tipológiailag nehéz lenne besorolni, s Kántor maga itt egyfajta szépirodaként is bemutatkozik. Lehet a műveknek, de az olvasatainknak is van egyfajta történetük. Én a könyvet Lipcsébe menet és jövet, tehát egy vonaton olvastam szinte végig. Egy konferenciára utaztam, s olyan volt minden fejezet, minden „szeminárium” a könyvnek, mint egy-egy újabb, feltűnő állomás az utazásom során. Ha Tamás azt feszegette az előbb, hogy a szakmabeli értekező alapvetően más olvasatokkal, olvasattapasztalatokkal rendelkezik, akkor Kántor Lajos könyve esetében ez afféle elvárás is. Írom is róla, hogy aki nem jártas az erdélyi irodalmi élet berkeiben, útvesztőiben, az nem könnyen rájra magát, lehet, meg sem érti. Aki viszont érdeklődik iránta, alapvető ismeretekkel gazdagszik a korról, rengeteget tanulhat belőle. Nem egyszerű tényadatokat, hanem olyanfajta szemléletet, mely révén rájöhet, hogy ennek az időszaknak minden egyes szereplője, átélője – s bizonyos fokig magamat is ide sorolom –, illetve minden megrajzolt életútja és ahhoz köthető csapdahelyzete, rossz döntése, kudarca, mennyire nem egyszerű, nem könnyen és felületesen megítélhető. Hogy káprázatosan és döbbenetesen összetettek a dolgok, s hogy mennyire elképesztően uniformizáló, lekerekítő, elcsépelő olykor a diakrón recepciójuk, történeti megítélésük főként Magyarországon, tisztelet a kevés kivételnek.

K. F. *Rendkívüli módon örültem, hogy Szilágyi Júlia fontos esszéista munkáinak egy része is előkerült a kötetben. Szilágyi Júlia mindenképpen meghatározó olvasó. Úgy láttam, számodra is. A kérdező magatartásod a könyvben valamennyire az ő kérdező módszerével is összeolvasható? Elég erősen példaértékűnek is tartod az ő olvasásmódjait?*

B. L.: Igen, persze, annak. Én nem tartoztam ugyan a tanítványai közé, de jól ismerem alapos, meghitt, bölcs és igen üde elemzéseit, s híve vagyok kedves, s vállalt személyességének is a kritikáit, s főként esszéit illetően. Radnóti Sándor ez utóbbiért nevezhette találoan a *Lehet-e esszét tanítani?* című kötetét egyenesen „értekező lírának”. Szilágyi Júlia az olvasás örömeivel és a kérdező szabadságával ír, beszél és értekezik, s persze oktat is, leginkább szeminarizál. Bámulatos olvasottsággal és manapság meglepő empátiával. Kritikusként is egyfajta lassú, kimerítő, alapos olvasást képvisel, mely számomra mindenképpen példaértékű. Ezekén túl is úgy látom, az értekezés igazi szabadságát, játékosságát ő mindvégig sikeresen meg tudta őrizni. A megértés mozgatórugója mindkettőnk szemléletében a folyamatos, érlelő kétely és a termékeny kérdésfelvetés. Egyik beszélgetésünkör, s annak végén kötete nekem szánt dedikációjában is megerősítette mindezt, hiszen megtisztelően azt írta: „az ideális olvasónak”. Pironkodtam nagyon, bevallom. Következő gyűjteményes kötete kapcsán csak azt írhattam: műalkotás rangú értekező próza az övé. S ez talán mindent elmond róla.

(Szeged, 2013. május 30.)